

Středověké počátky kachlových kamen

Přirozená lidská potřeba získat čistý a vyhřátý obytný prostor, ve kterém by jeho obyvatelé nebyli obtěžováni nečistotami a zplodinami hoření, stála na počátku dlouhého procesu vývoje různých typů topenišť. Výsledkem této dlouhé a komplikované cesty byl vznik středověkých kachlových kamen, jejichž revolučním výtvarným objevem byla schopnost akumulovat teplo i na dlouhou dobu po vyhasnutí ohně, stejně jako přirozená cirkulace teplého vzduchu po celé vyhřívané místnosti. Kachlová kamna zároveň do značné míry eliminovala riziko vzniku požáru, který byl trvalou hrozbou pro převážně dřevěná středověká města a nevyhýbal se ani kamenným gotickým hradům. Kromě otopné funkce plnila kamna také funkci estetickou, neboť poměrně záhy začali výrobci kachlů zdobit jejich čelní vyhřívací stěny výtvarnými motivy, které nezdědaly náboženské či politické ideje jejich majitelů.

Původ kachlových kamen

Původ kachlových kamen je hledán v alpských zemích, kde si nepříznivé klimatické podmínky vynutily na počátku vrcholného středověku zavedení nového efektivnějšího otopného zařízení, které nepřímo vycházelo z antických vyhřívacích systémů. Již v průběhu 12. století se fenomén kachlových kamen rozšířil do dalších regionů střední Evropy, přičemž k jejich masovému rozšíření přispěla probíhající kolonizace a zakládání nových měst, v nichž se tato kamna brzy stala standardní výbavou měšťanských domů. Také na hradech a v kláštrech postupně vytlačila starší teplovzdušná vyhřívací zařízení (hypokausta), která předčila svou jednoduchou konstrukcí a vyšší efektivitou.

Doposud značně nejasné jsou počátky užívání nových forem otopných zařízení v českém prostředí, kam kachlová kamna pronikla se značným zpožděním až ve druhé polovině 13. století. Jen sporadicky jsou při archeologických výzkumech nalézány archaické formy kachlů malého formátu, které jsou považovány za hlavní stavební prvek kamen ve 13. a 14. století. V českých zemích byla kachlová kamna nejprve spjata s rezidencemi šlechty a bohatého měšťanského patriciátu a teprve v pokročilém 14. století se pozvolna stávala standardním vybavením obydlí nižších sociálních vrstev. V pohusitském období již musíme počítat s masovým rozšířením kachlových kamen, která se v hojném počtu vyskytovala nejen ve městech a šlechtických sídlech, ale rychle pronikala také do venkovského prostředí.

Podoba a konstrukce středověkých kamen

V průběhu středověku se rovněž měnila konstrukční podoba kachlových kamen, jejichž nejstarší forma pravděpodobně vycházela z chlebových pecí s uzavřenou kupolí. Do této kopule byly vsazovány keramické nádoby, které propouštěly teplo do místnosti. Později byly nádoby nahrazeny nádobkovými či miskovitými kachli. Odtud byl jen krok k vysokým kachlovým kamnům věžovitého tvaru, jejichž třídičná konstrukce byla tvořena zděným podstavcem, soklem obsahujícím topeniště a nástavcem s napojeným kouřovodem. Nová podoba kamen si vynutila i zavedení typu kachle, který měl vnitřní dutou komoru a čtvercovou vyhřívací stěnu, jež začala být brzy opatřována reliéfní výzdobou. Tato nová konstrukce kamen v sobě kombinovala praktickou stránku danou velkou výhřevnou plochou s minimem spojovacího materiálu, se stránkou estetickou, čínící z kachlových kamen významný prvek reprezentace jejich majitele. Vertikální gotická kamna, jejichž základní konstrukce se ustálila nejspíše již v druhé polovině 14. století, se natolik osvědčila, že si svou podobu s menšími změnami udržela v podstatě až do pozdního novověku. Ze středověkých vzorů vycházela také renesanční kachlová kamna, která však vykazovala mnohem větší variabilitu.

Kamnové kachle

Základním stavebním prvkem kamen byly kachle, které je možné z morfologického hlediska rozdělit do několika skupin. Nejstarším a nejjednodušším typem jsou kachle nádobkové charakteristické kruhovým dnem i ústím, jejichž tvar přímo vycházel ze stolní keramiky. Později získaly nádobkové kachle čtvercové ústí, které mohlo být vyplněno prořezávaným dekorem s architektonickými motivy. Další důležitou skupinou jsou kachle komorové, u nichž bylo původně plné kruhové dno při výrobě odříznuto a naopak ústí překryto plnou čelní stěnou, která se na kamnovém tělese obracela směrem do interiéru místnosti a zpravidla nesla reliéfní výzdobu. Kromě možnosti estetického působení byla hlavní výhodou tohoto typu kachlů komora, v níž se akumuloval horký vzduch z topeniště a okolní prostředí vyhřívával ještě dlouho po vyhasnutí ohně. Podle umístění v konstrukci kamen dělíme kachle na řádkové, rohové a římsové.

Součástí kachlových kamen často bývaly také různé ozdobné doplňky jako korunní nástavce (akroteria), figurální či architektonické plastiky. S obdobím renesance je spjat nástup kachlů velkého formátu, jejichž rozměrné čelní stěny nabízely více prostoru pro prezentaci společenského postavení či náboženské orientace svých majitelů. Charakteristickým znakem renesančních kachlů bylo užití povrchové glazury. Zprvu byly na čelní vyhřívací stěny kachlů aplikovány glazury olovnaté, u nichž převažovaly odstíny zelené, hnědé či žluté barvy, později začaly převažovat glazury cínčité. Vzácněji byly aplikovány také polychromní majolikové polevy.

Rekonstrukce gotických kamen s nárožními výklenkovými kachli z domu v tábořské Svatošově ulici. Expozice Husitského muzea v Táboře

Ideální rekonstrukce gotických kamen z nádobkových kachlů podle nálezu z hrncířské dílny v Sezimově Ústí. Expozice Husitského muzea v Táboře

Rekonstrukce pozdně gotických kamen s použitím nádobkových a komorových kachlů na hradě Rabí. SH Rabí

Rekonstrukce gotických kamen podle nálezu z hradu Lipnice nad Sázavou. SH Lipnice

Gotický kadlub pro výrobu kamnových kachlů ze Smědče na Prachaticku. Sbirka Regionálního muzea v Českém Krumlově

Nádobkový kachel z 13. století nalezený při archeologickém výzkumu v historickém jádru Českého Krumlova. Sbirka Regionálního muzea v Českém Krumlově

Kachel s vyobrazením rožmberského erbu a Dračího řádu Zikmunda Lucemburského z hradu v Českém Krumlově. SHZ Český Krumlov

Nárožní římsový kachel s motivem Klanění Tří králů nalezený při archeologickém výzkumu zámku v Jindřichově Hradci. Archeologická sbírka NPÚ ÚOP v Českých Budějovicích